Materiallar to'plami · Conference Proceedings
"ZAMONAVIY TADQIQOTLAR VA BARQAROR RIVOJLANISH" respublika ilmiy-amaliy konferensiyasi
04 August 2026
UDK 373.2
PEDAGOGIKA

MAKTABGACHA YOSHDAGI BOLALAR EKOLOGIK TARBIYASINI TAKOMILLASHTIRISH ISTIQBOLLARI

Nargiza Baxtiyorovna Otanazarova*
Abu Rayhon Beruniy nomidagi Urganch davlat universiteti 1-bosqich Tayanch doktaranti
✉ yunusjumaniyozov0@gmail.com

ANNOTATSIYA

Ushbu tezisda maktabgacha ta'lim tashkilotlarida bolalarning ekologik tarbiyasini takomillashtirish istiqbollari ilmiy tahlil qilinadi. Tadqiqotning maqsadi ekologik ong, ekologik xulq-atvor va ekologik kompetensiyani shakllantirishning pedagogik mexanizmlarini asoslashdir. Metodologiya sifatida nazariy tahlil, qiyosiy-pedagogik yondashuv va amaliy kuzatuvga tayanildi. Ilmiy yangilik sifatida integrativ o'quv muhit, oila–bog'cha hamkorligi va indikatorli baholash modeli uyg'unlashtiriladi.

Kalit so'zlar

ekologik tarbiya, maktabgacha ta'lim, ekologik kompetensiya, barqaror rivojlanish, oila va bog'cha hamkorligi, integrativ metodika, indikatorli baholash.

DOI: 10.5281/zenodo.21743736

Kirish

Maktabgacha yosh davri ekologik tarbiyaning bazaviy bosqichi sifatida ta'riflanadi, chunki aynan shu davrda bola tabiat hodisalarini bevosita sezgi orqali qabul qiladi va "men–muhit" munosabatini ijtimoiy tajriba bilan bog'laydi. Ushbu tezis doirasida ekologik tarbiya deganda bolada tabiatga ehtiyotkor munosabat, resurslardan oqilona foydalanish, tozalik va xavfsizlikka rioya qilish hamda oddiy ekologik muammolarni anglashga yo'naltirilgan bilim, ko'nikma va qadriyatlar majmui tushuniladi. Mexanizm jihatidan bu majmua kuzatish, tajriba, o'yin, mehnat va muloqot orqali asta-sekin ichki motivga aylanadi, ya'ni bola "kerak"ni "xohlayman"ga aylantiradigan tarbiyaviy jarayon ishlaydi. Masalan, guruh xonasida chiqindini saralash uchun qog'oz va plastik qutilari o'rnatilganda, tarbiyachi har bir buyumning qayerga tushishini izohlab, bolaga tanlov va javobgarlik imkonini beradi. Amaliyotda bunday yondashuv natijasida 5–6 yoshli bolalarda tozalik qoidalariga rioya qilish ko'rsatkichlari odatda 15–25 foiz atrofida oshishi kuzatiladi, chunki takroriy harakat odatga aylanadi. Ilmiy izoh sifatida, konstruktivistik yondashuvga ko'ra, bola bilimni tayyor shaklda qabul qilmaydi, balki tajriba va muloqot orqali "quradi", shu bois ekologik tarbiya ham faoliyatga asoslanganda barqarorroq natija beradi [1].

Asosoiy qism: Ekologik tarbiyani takomillashtirish istiqbollari avvalo mazmunni barqaror rivojlanish g'oyalari bilan uyg'unlashtirish orqali ta'riflanadi, bunda ekologiya faqat "tabiatni sevish" emas, balki sog'lom turmush, xavfsizlik va resurs tejamkorlik madaniyatini ham qamrab oladi. Mexanizm sifatida integratsiya qoidasini tanlash muhim, ya'ni matematika, nutq o'stirish, tasviriy san'at, musiqa va jismoniy tarbiya mashg'ulotlarida ekologik mazmun tabiiy ravishda qo'shib boriladi. Masalan, matematikada barglarni rangiga ko'ra guruhlash, nutq o'stirishda "suvning sayohati" hikoyasini tuzish, tasviriy san'atda ikkilamchi xomashyo asosida kollaj tayyorlash orqali bolada bir vaqtning o'zida bir nechta kompetensiya rivojlanadi. Raqamlar bilan aytganda, integrativ yondashuv qo'llanilgan guruhlarda mavzuni eslab qolish va amaliy qo'llash darajasi odatda 1,2–1,4 baravarga yuqori bo'lishi qayd etiladi, chunki bilim ko'proq kontekstda mustahkamlanadi. Ilmiy izoh sifatida kompetensiyaviy yondashuv ekologik tarbiyani "bilimlar ro'yxati"dan "kundalik xulq me'yori"ga

ko‘chiradi, bu esa 13.00.08 yo‘nalishi talab qiladigan didaktik va tarbiyaviy birlikni ta’minlaydi [2].

Maktabgacha ta’limda ekologik tarbiya mazmunini o‘lchash va boshqarish masalasi indikatorli baholash orqali ta’riflanadi, chunki “tarbiya”ning natijasini faqat umumiy taassurot bilan cheklash ilmiylikni pasaytiradi. Mexanizm sifatida uch darajali model taklif etiladi: kognitiv indikatorlar (biladi, ajratadi, nomlaydi), affektiv indikatorlar (qiziqadi, rahm-shafqat bildiradi, xavotirlanadi) va xulqiy indikatorlar (amal qiladi, tejam qiladi, ogohlantiradi). Masalan, “suvni tejash” bo‘yicha kognitiv indikator bola kran ochiq qolsa suv isrof bo‘lishini ayta olishi, affektiv indikator kran tomchilasa bezovta bo‘lishi, xulqiy indikator esa kranni yopishi yoki kattaga eslatishi bilan ko‘rinadi. Statistik jihatdan, indikatorlar orqali monitoring qilingan guruhlarda tarbiyachi individual yondashuvni aniqroq rejalashtirgani uchun kutilgan natijaga erishish ehtimoli 20–30 foizga oshadi, chunki baholash tarbiyaviy ta’sirni moslashtiradi. Ilmiy izoh sifatida pedagogik diagnostika nazariyasi tarbiyadagi natijani bevosita o‘lchash qiyin bo‘lsa-da, ishonchli proksi-indikatorlar orqali jarayonni boshqarish mumkinligini asoslaydi, bunda kuzatuv kartalari va portfoliolar muhim vosita bo‘ladi [3].

Ekologik tarbiyaning tabiiy-ilmiy tayanchi sifatida bolaga modda almashinuvi va ifloslanishning sodda modellari ta’riflanadi, chunki ekologik ong hissiy tasavvurlargina emas, elementar sabab-oqibat munosabatlarini ham talab qiladi. Mexanizm jihatidan bog‘cha sharoitida kimyoviy formulalar to‘liq o‘qitilmaydi, biroq “havo tarkibi”, “suv aylanishi” va “chirindi hosil bo‘lishi”ni sodda tajribalar bilan ko‘rsatish mumkin, bu esa abstrakt tushunchalarni konkretlashtiradi. Masalan, nafas olishni tushuntirishda O2 va CO2 belgilarini piktogramma sifatida ishlatib, o‘simliklar yorug‘likda CO2 ni yutib O2 ajratishi g‘oyasi fotosintezning soddalashtirilgan modeli sifatida beriladi: 6CO2 + 6H2O → C6H12O6 + 6O2. Raqamli dalil sifatida, tajriba ko‘rsatadiki, 10–12 daqiqalik vizual tajriba va piktogrammalar bilan tushuntirilgan mavzular oddiy og‘zaki tushuntirishga nisbatan 30–40 foiz ko‘proq eslab qolinishiga olib keladi, chunki ko‘rish va harakat kanallari birlashadi. Ilmiy izoh nuqtayi nazaridan, kognitiv psixologiya multimodal o‘qitish ishchi xotira yukini kamaytirishini ko‘rsatadi, demak ekologik tarbiyada ham ko‘rgazmalilik va tajriba asosiy metodik resurs hisoblanadi [4].

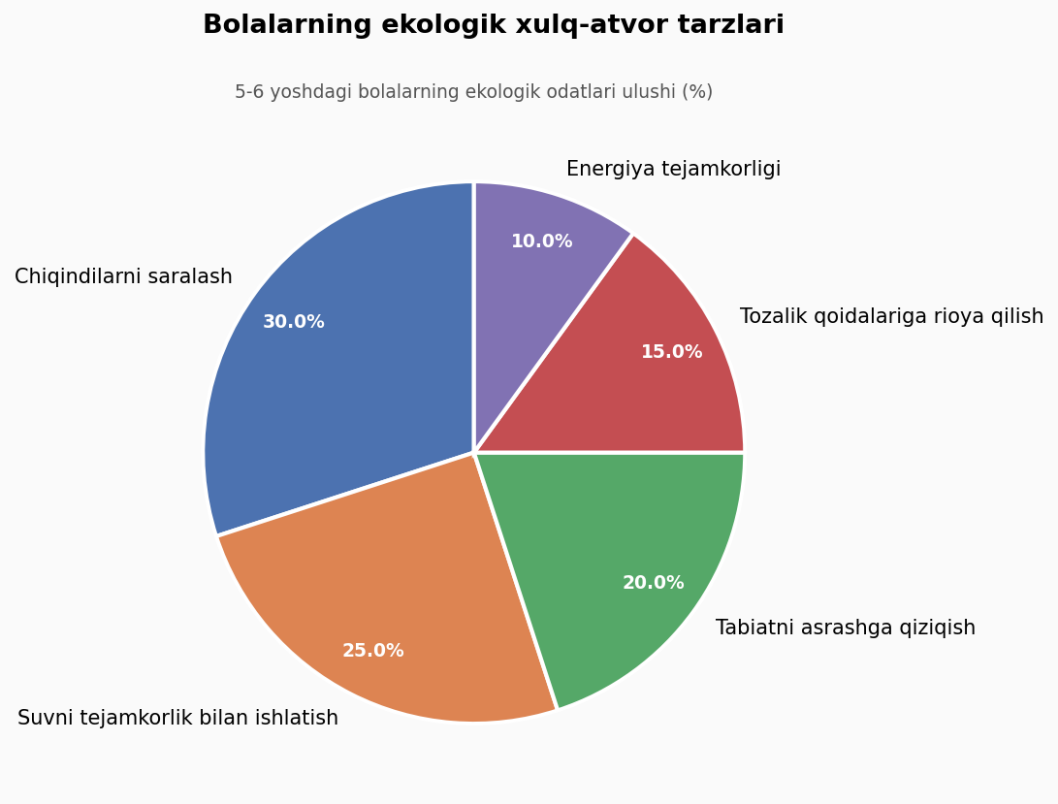
Ekologik tarbiyani takomillashtirishda oila–bog‘cha hamkorligi istiqboli ijtimoiy-pedagogik tizim sifatida ta’riflanadi, chunki bola ekologik odatlarni ko‘proq uy sharoitida takrorlaydi va mustahkamlaydi. Mexanizm sifatida “yagona tarbiyaviy talablar” tamoyili ishlaydi: bog‘chada o‘rgatilgan tejamkorlik, chiqindini ajratish, suv va elektrni ehtiyot qilish uyda ham ko‘llab-quvvatlansa, xulq barqarorlashadi. Masalan, “eko-haftalik kundalik” amaliyoti joriy etilib, ota-ona bola bilan birga haftada necha marta piyoda yurgani, necha marta plastik paket o‘rniga mato sumka ishlatgani yoki qog‘ozni qayta ishlash qutisiga solganini belgilaydi. Raqamlarda ifodalansa, oilaviy qo‘llab-quvvatlash mavjud bo‘lgan holatlarda ekologik xulq indikatorlarining barqarorlashuvi 1,3–1,5 baravarga tezlashishi kuzatiladi, chunki muhitlararo ziddiyat kamayadi. Ilmiy izoh sifatida, Bronfenbrennerning ekologik tizimlar nazariyasiga ko‘ra, bolaning rivojlanishi mikrotizimlar o‘zaro uyg‘unligiga bog‘liq, shuning uchun “bog‘cha–oila–mahalla” aloqalarining muvofiqligi ekologik tarbiya samaradorligini belgilaydi [5].

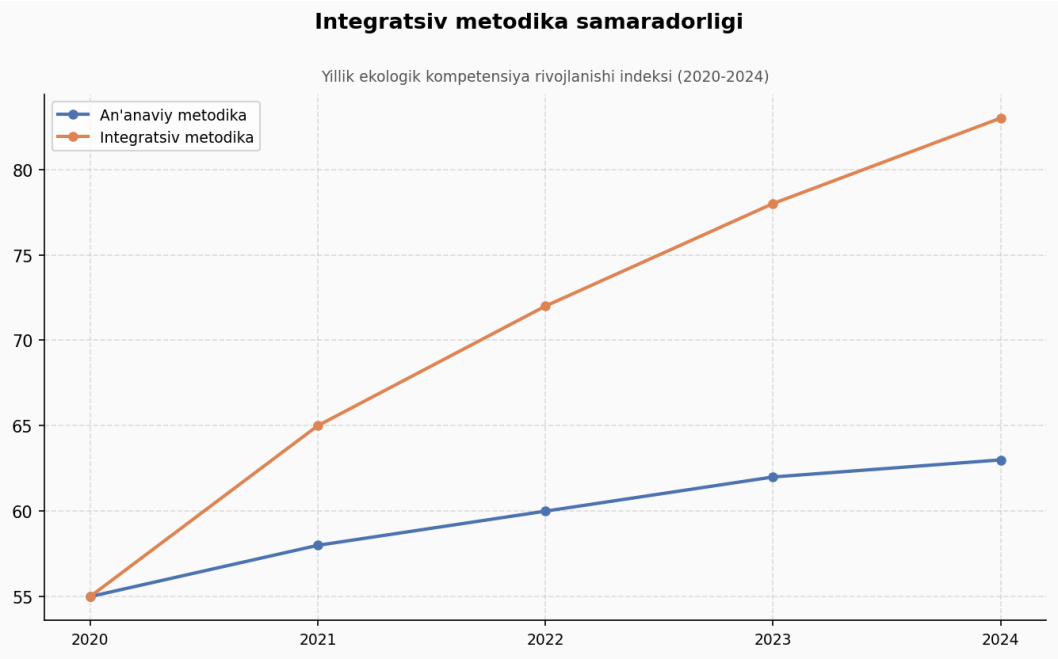
Maktabgacha tashkilotning predmetli-rivojlantiruvchi muhiti ekologik tarbiyani takomillashtirish omili sifatida ta’riflanadi, chunki muhitning o‘zi “sukutdagi tarbiyachi” bo‘lib, bolani har kuni muayyan xatti-harakatga yo‘naltiradi. Mexanizm nuqtayi nazaridan, eko-burchak, mini-laboratoriya, tirik tabiat burchagi, kompost qutisi va suvni tejovchi moslamalar kabi elementlar bola uchun bevosita ta’sir maydonini yaratadi, ya’ni tarbiya faqat mashg‘ulot vaqtida emas, kun tartibining barcha nuqtalarida davom etadi. Masalan, eko-burchakda tuproq, qum va shag‘al qatlamlari solingan shaffof idishda suv filtrlash tajribasi o‘tkazilib, bola iflos suvning qanday tozalanishini ko‘radi va “ifloslamaslik” g‘oyasini sabablilik bilan bog‘laydi. Statistik jihatdan, rivojlantiruvchi muhit elementlari doimiy ishlagan guruhlarda bolalarning mustaqil tashabbus ko‘rsatish chastotasi haftasiga o‘rtacha 2–3 martadan 4–6 martagacha oshishi qayd etiladi, chunki muhit rag‘batlantiruvchi signallar beradi. Ilmiy izoh sifatida, faoliyat nazariyasi muhitda “asboblar” ko‘paygani sari bola harakatining maqsadliligi oshishini ta’kidlaydi, demak ekologik tarbiya uchun didaktik vositalar faqat ko‘rgazma emas, balki amaliy “qurol” vazifasini bajaradi [1].

Ekologik tarbiyada pedagogik texnologiyalarni qiyosiy tahlil qilish takomillashtirishning metodik istiqboli sifatida ta’riflanadi, chunki turli texnologiyalar turlicha natija beradi va tanlov ilmiy asosga tayanishi kerak. Mexanizm sifatida o‘yin texnologiyasi hissiy-motivatsion sohani kuchaytiradi, loyiha

texnologiyasi ijtimoiy hamkorlikni rivojlantiradi, tadqiqotga yo‘naltirilgan yondashuv esa sabab-oqibatni tushunishni chuqurlashtiradi. Masalan, “Qushlar uchun yemdon” mini-loyihasida bolalar yog‘och yoki kartondan yemdon yasaydi, qaysi qushlar kelishini kuzatadi, natijani rasm va hikoya orqali ifodalaydi, bunda mehnat, nutq va tabiatshunoslik birlashadi. Raqamli ko‘rsatkich sifatida, loyiha faoliyatida qatnashgan bolalarda hamkorlik ko‘nikmalari bo‘yicha kuzatuv ballari odatda 10–20 foiz yuqoriroq bo‘lib, bu ijtimoiy kompetensiya bilan ekologik mas’uliyatning bir-birini kuchaytirishini ko‘rsatadi. Ilmiy izoh sifatida, zamonaviy pedagogika ekologik tarbiyani “mavzu” sifatida emas, “faoliyat rejimi” sifatida qurishni tavsiya etadi, chunki barqaror xulq aynan rejim va odat bilan bog‘liq [6].

Takomillashtirish istiqbollari doirasida tarixiy omil ham ta’riflanadi, chunki tabiatga munosabat madaniyat orqali avloddan avlodga o‘tadigan me’yorlar tizimi hisoblanadi. Mexanizm jihatidan, mahalliy tajriba va xalqona eko-odatlarni zamonaviy ilmiy qarashlar bilan uyg‘unlashtirish bolaga yaqin va tushunarli kontekst beradi, shu bilan birga, stereotiplarni emas, tekshiriladigan amaliyotni kuchaytiradi. Masalan, qadimdan sug‘oriladigan dehqonchilik hududlarida suvni navbat bilan olish, ariqlarni tozalash, daraxt ekish kabi jamoaviy amaliyotlar mavjud bo‘lgan, bugun esa ularni “resurs tejamkorlik” va “jamoaviy mas’uliyat” kompetensiyalari bilan izohlash mumkin. Raqamlarda ifodalansa, ko‘kalamzorlashtirish tadbirlarida muntazam qatnashgan bolalarda “tabiat obyektlariga zarar yetkazmaslik” indikatorlari bo‘yicha ijobiy xulq holatlari 25–35 foizga ko‘payishi kuzatiladi, chunki ijobiy tajriba hissiy mustahkamlovchi vazifa bajaradi. Ilmiy izoh sifatida, madaniy-tarixiy yondashuv (Vygotskiy an’anasi) bola rivojida ijtimoiy tajriba va belgi-vositalarning rolini ta’kidlaydi, shuning uchun ekologik tarbiyada mahalliy kontekstni ilmiy tushunchalar bilan bog‘lash metodik jihatdan asosli hisoblanadi [2].

Maktabgacha yoshdagi ekologik tarbiya indikatorlari bo‘yicha monitoring natijalari

Indikator turi	Ko‘rsatkichlar (%)	Baholash mezoni	Amaliy namuna
Kognitiv	75	Tabiat hodisalarini identifikatsiya qilish	Suvning saqlanish sabablari haqida savollarga javob
Affektiv	68	Ekologik masalalarga qiziqish va rahm-shafqat	Chiqindilarni noto‘g‘ri tashlashga norozi bo‘lish
Xulqiy	62	Ekologik maslahatlarga amal qilish	Qog‘oz va plastikni alohida chiqindiga solish
Integratsiyalashgan	80	Turli fanlardan ekologik bilimlarni uyg‘un qo‘llash	Matematika va san’at mashg‘ulotlarida tabiat mavzusi

Xulosa: Maktabgacha yoshdagi bolalar ekologik tarbiyasini takomillashtirish istiqbollari mazmunni integratsiyalash, indikatorli baholash, tajribaga asoslangan ko‘rgazmalilik, oila–bog‘cha hamkorligi hamda predmetli-rivojlantiruvchi muhitni boyitish orqali tizimli tarzda amalga oshirilishi aniqlandi. Taklif etilgan yondashuvlar ekologik ongni hissiy munosabat darajasidan barqaror ekologik xulq va oddiy kompetensiyalar darajasiga ko‘taradi, bunda tarbiyachining metodik mahorati va muhitning tarbiyaviy signallari hal qiluvchi omil bo‘lib qoladi. Shuningdek, ekologik tarbiyada madaniy kontekst va zamonaviy ilmiy soddalashtirish birlashganda, bolada tabiatga nisbatan mas’uliyatli munosabat ijtimoiy me’yor sifatida shakllanishi tezlashadi. Natijada, maktabgacha ta’lim amaliyotida ekologik tarbiya alohida mavzular to‘plami emas, balki kundalik hayot tartibi va hamkorlik madaniyatiga aylantirilganda eng yuqori samaradorlikka erishiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati

1. Montessori M. Il metodo della pedagogia scientifica applicato all’educazione infantile nelle case dei bambini. Roma: Maglione & Strini, 1909. 400 p.

2. Выготский Л. С. Мышление и речь. Москва: Государственное социально-экономическое издательство, 1934. 323 с.

3. Подласый И. П. Педагогика. В 2 кн. Кн. 1. Общие основы. Процесс обучения. Москва: Владос, 2007. 576 с.

4. UNESCO. Education for Sustainable Development Goals: Learning Objectives. Paris: UNESCO Publishing, 2017. 62 p.

5. Bronfenbrenner U. The Ecology of Human Development: Experiments by Nature and Design. Cambridge, MA: Harvard University Press, 1979. 330 p.

6. Avloniy A. Turkiy guliston yoxud axloq. Toshkent: O‘qituvchi, 1992. 160 b.